

Szamosújvár története

A vármegyének nagyságra és jelentőségre egyaránt második városa Szamosújvár, nevét a Szamosról, valamint a Szamos mellett épített újkori várról kapta. A város alakulását és fejlődését fekvésének sajátos földrajzi tényezői, azaz e földrajzi helyzetből következő gazdasági körülmények határozták meg. A város területe melletti Szamoson ugyanis éppen itt ősidők óta könnyen gázolható átkelőhely volt. Valószínűleg ez készítette már a rómaiakat is arra, hogy e hely közelében katonai állomáshelyet létesítsenek. A kiásott emlékek biznysága szerint a római „castrum”-ból csakhamar kisebb római városka lett, szabályos utcákkal, házakkal és a római városokra oly jellemző fürdővel. A népvándorlás természetesen elsöpörte ezt a római telepet; létezéséről csak a mult század második felében végzett ásatások eredményéből tudunk. A telep helyén épült falu új lakói a falu középkori nevéből következtethetően szlávok voltak. Ugyanis a helységnek oklevélben szereplő első neve *Gerlahida*, a *grlo* szláv szóból ered, amely magyarul éppen gázlót, átkelőhelyet jelent. Az átkelőhelyhez a XIII. században hidat, a híd mellé pedig hamarosan vámállomást építettek. A híd és a vámállomás a lassan épülő faluval együtt Bálványosvár birtokállományához tartozott. Az Anjou-korszakban a vámhely és a Mezőség felé vezető főút védelmére afféle kisebb erősséget építettek. Ez lehetett Bálványosvár külső védelmi vonala, erejének és védelmi lehetőségének messzire nyuló biztosítéka. Az események azt bizonyítják, hogy a kis erősség fontossága nőttönött, s a XV. században már nagyobb jelentőségű volt, mint Bálványosvár, melynek pedig még mindig birtokállományához tartozott. Erre mutat mindenekelőtt Szántói Laczk Jakab erdélyi vajda amaz elhatározása, mellyel ezt a kis erősséget választotta lakóhelyéül. Az erősség 1406-ban került a vajda családjának birtokába, s a vajda valószínűleg még használhatóbbá tette, hiszen saját maga és hozzátartozói számára akart belőle biztonságos, jól védhető otthont teremteni. A család kihalta után Mátyás király idejében a Bánffy-család,

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szabó T. Attila (szerk.): Szolnok-Doboka magyarsága

majd rövid ideig Vingárdi Geréb János birtoka lett, hogy később ismét csak visszakerüljön a Bánffy-család kezébe. De a Bánffyak Mátyás elleni pártütések miatt a birtokot elveszítették, s a nagy király akkor Bálványosvár egész birtokállományát, benne Gerla helységét is a nagyváradi püspökségnek adományozta. A helységet ekkor már nem Gerlahidának, hanem csak egyszerűen *Gerlah*-nak nevezik; kétszáz éven keresztül csak ezt a nevet olvashatjuk az oklevelekben.

A váradi püspökség eme távoli birtoka a következő század első felében, Martinuzzi Fráter György püspök idejében lett igazán fontossá tulajdonosára és a birtok környékére nézve. Ekkor épült fel a helységnek új nevet adó vár, a legnagyobb részében ma is meglévő ú. n. Martinuzzi-épület. A felépítés pontos idejét nem ismerjük. Minden valószínűség szerint 1534—40 között építették, mivel Fráter Györgyöt 1534-ben nevezték ki váradi püspöknek, 1540-ben pedig a vár már készen volt. Bálványosvár ekkor nagyrészt romokban hevert, s az új vár építéséhez bizonyára felhasználták a régi vár romjaiból értékesíthető építőanyagot. A vár tervezője és az építkezések vezetője egy florenci mérnök volt, mellette olasz építőmesterek segítettek. Egy néhány évtizeddel később kelt leírás szerint Szamosújvár várához négy hatalmas bástyát építettek. A vár falai vastagok és nagyon erősek voltak, földsáncokkal is megerősítve. A várat széles és mély vízárók vette körül, melynek vizét a Szamos folyóból vezették oda. Szükség esetén azonban forrás- és talajvizet is felhasználtak a várarók medrének kitöltésére. A várat dél felől egy ú. n. elővár védelmezte. Ennek oldalfalai ugyancsak vastagok és erősek voltak, másrészt pedig szintén vízárók védelmezte a váratlan megrohanással szemben. Az említett elővár területe nagyobb lévén a várénál, veszély esetén nemcsak nagyobb számú katonaságot fogadhatott be, hanem menedékhelyet is nyújthatott a falu lakóinak, akik háború idején később valóban ide menekültek. Így a vár felépítése valóban nagyjelentőségű esemény volt egész Szamosújvár környékére nézve.

Az építkezések alkalmával a váradi püspök az egész környék lakosságát alaposan megdolgoztatta. Falvak, városok, szomszédos vármegyék népe, de leginkább Dés város lakói járultak hozzá a százados falak felépítéséhez. Nem éppen szívesen tették, de Fráter György, előrelátva Erdély elkövetkező viszontagságait, keményen rájuk parancsolt és úgy kényszerítette őket a közmunkára. A lakosok emiatt később ugyancsak panaszkodtak Fráter Györgyre. Panaszukat valószínűleg a vármegyék nemessége is támogatta, félvén az erős vár urának esetleges hatalmaskodásától. Erre mutat az 1540-ben Segesváron

tartott országgyűlés ama határozata, melyben a rendek az új vár lerombolását elrendelik. A határozat végrehajtásából azonban semmi sem lett, mert a következő évben történt események egész Erdély sorsát megváltoztatták.

1541-ben Szulejmán török szultán csellel kezébe kerítette Magyarország fővárosát, Budavárát. Ezzel megkezdődött az ország középső részében a török hódoltság; ez hazánk területének három részre való szakadását jelentette. A feldarabolt ország keleti részéből ekkor alakult ki az erdélyi fejedelemség. Az erdélyi fejedelemséget a kiskorú János Zsigmond fejedelem számára gyámja, Fráter György váradi püspök szervezte meg, aki tíz éven keresztül úgyszólván korlátlan hatalommal vezette Erdély ügyeit. Hatalmának egyik oszlopa a szamosújvári vár volt, melyet mint váradi püspök építtetett egykori kifejezés szerint „örhelynek mind Magyarország, mind Erdély felé”.

Erős vár közelsége rendszerint döntően meghatározta a környéken elterülő falvak lakóinak életét. A vár a maga szükségleteivel és lehetőségeivel sokszor előnyös, gyakran azonban hátrányos viszonyokat alakított ki a közelben lakók számára. Ugyanis a vár katonáinak, állandó lakóinak, élelmiszereit, ruhafelszerelését, meg más szükségletét a lehetőség szerint a közeli környékről fedezték; ez békés időben nem csekély anyagi előnyt jelentett különféle iparosoknak és kereskedőknek. Ezért már a középkor folyamán megkezdődött egyes várak közvetlen közelében a falu-telepek városokká való alakulása. A folyamatot azonban különféle tényezők részint kedvezően, részint kedvezőtlenül befolyásolták. Erőskezű uralkodó alatt, ha az országban béke és biztonság honolt, akkor a városok nagyobb megrázkódtatás nélkül, egyenletesen fejlődhettek, lakóik létszámában, gazdagságukban és a város kiterjedésében. A várparancsnok nem élhetett vissza hatalmával, tehát a vár alján elterülő városka lakói nem érezték a várközelség nyomasztó hatását. Kisebb és rövidebb ideig tartó ellenséges beütések idején a várfalak mögé menekülhettek. Ám ha az ország gyenge uralkodó alatt bizonytalanságban, külső ellenség gyakori betöréseinek árnyékában élt, akkor a vár alján s a közeli telepeken élőknek nagy megpróbáltatásokat kellett elszenvedniök. A vár ura ilyenkor gyakran hatalmaskodott, s ereje tudatában alaposan visszaélt hatalmával. Kényszermunkára, kényszerszolgáltatásokra kötelezte a környék lakóit. Megvámolta és megsarcolta a várból ellenőrizhető utakon járó iparosokat és kereskedőket. Nem tartotta tiszteletben a vár alján alakult helység vagy város lakóinak adott kiváltságokat. Ha pedig ellenség jött és ostrom alá fogta a várat, az ostrom követ-

keztében a vár környéke egészen elpusztult. Minél tovább tartott az ostrom, annál teljesebb lett a vidék pusztulása, mert az ostromlóknak mindenféle élelmiszer kellett, ezt pedig rendszerint erőszakosan szerezték be a környék lakóitól. Így a várközelség gyakran egyenesen végzetessé lett a környék lakóira.

Szamosújvár várának megléte sokszor volt jó és rossz hatással a vár közelében elterülő *Gerlah*-ra, valamint a környék más falvaira, illetőleg ezek lakosaira. A jól megerősített vár az egész fejedelmi korban nagy szerepet játszott, s nemcsak a fejedelmek egyéni hatalmának, hanem az egész fejedelemség hadászatának egyik fő tényezője volt. A vár fenntartására szolgált az ú. n. szamosújvári uradalom, mely legnagyobb kiterjedése idején 74 faluból állott. E falvakban lakó jobbágyok pénz- és terményszolgáltatásai alkották a szamosújvári vár saját jövedelmét, a várkatonaság ellátásának alapját. Az uradalom területén élők természetesen nemcsak pénz- és terményszolgáltatásra voltak kötelezve, hanem a vár fenntartása érdekében szükséges munkák elvégzésére is. Úgy látszik, ez utóbbi szükséglet néha felülmuta a rendes méreteket, mert Fráter György még a dési sókamaránál dolgozó sátoroscigányokat is Újvárra vitette és ott a vár érdekében dolgoztatta.

A várépítő Fráter György állandóan csinosította és erősítette a szamosújvári várat, melyben sokszor tartózkodott. Ellenségei meg voltak győződve arról, hogy itt rejtegeti állítólag „mesebeli” kincseit. Mikor azután I. Ferdinánd hadvezére, Castaldo, 1551. december 17-én Fráter Györgyöt meggyilkoltatta, első dolga volt a szamosújvári várban sejtett kincsek megkaparintani. Bank Pál várnagyot a gyilkosság után azonnal elküldte a kincsek lefoglalására. Később maga is megjelent Szamosújváron, de amint Ferdinánd királyhoz írt levelében jelentette, csak 4500 gira ezüstöt, 1000 aranyat és 1000 forintot kapott. Castaldo a várnagyokat gyanúsította a kincsek nagyrészének eltulajdonításával, s nemsokára hallott is valami olyasmit, hogy Fráter György egyik tisztje urának megöletése előtt állítólag 200 zsák ezüstöt szállított el. Igaz volt-e ez az állítás, vagy nem, s hová lett a nagy államférfi állítólagos „mesebeli” kincse, azóta sem sikerült megállapítani.

Fráter György halála után a Szamosújvári vár felől Erdély új ura, Ferdinánd király rendelkezett. 1552-ben a várat és a hozzátartozó uradalmat ecsedi Báthory András akkor kinevezett erdélyi vajdának adományozta. A vajda székhelyül kapta a várat, de nem kizárólagos hatáskörrel. Az eléje szabott feltétel szerint a vár védelméről Castaldo

császári kapitánnyal egyetértően kellett gondoskodnia. Fizetését az uralkodó évi 15 ezer forintban állapította meg, viszont a vajda 200 lovasból és 100 gyalogosból álló testőrségének fizetését a király saját pénztárából fedezte. Ezzel Szamosújvár az Erdélyt kormányzó vajda hivatalos székhelye lett, s valóban, amíg a fejedelemség Ferdinánd uralma alatt élt, az erdélyi ügyek intézése legtöbbször innen, Szamosújvárról történt. A vajdai székhely a vár mellett kialakuló falu várossá fejlődésére minden bizonnyal előnyös hatással lett volna, ha Ferdinánd uralma Erdélyben megszilárdul. Ám erre már 1552-ben kevés remény volt, mert Erdély átvétele miatt Szulejmán török szultán nagy támadást indított Ferdinánd ellen. Az 1552-i ú. n. várháború eredményei ismereteseek: a törökök elfoglalták Temesvárt, Lippát, Karánsebest, Aradot, Csanádot, Veszprémet, Drégelyt, Szolnokot s több más kisebb várost. Nem tudták azonban elfoglalni Eger várát, ahol Dobó István várkapitánnyal az élén, a színmagyar várkatonaság hat héten keresztül mesebeli hősiességgel verte vissza a százezer főnyi török hadsereg rohamait. A hosszú, sikertelen ostrom után a török haderő szégyenszemre eltakarodott a vár alól. Dobó István rendkívüli hősiességét Ferdinánd király azzal jutalmazta, hogy az egri hőst Erdély élére állította. Báthory András addigi vajda királyi tárnokmester lett. A király Dobót Erdély vajdájává, székely ispánná és Szamosújvár kapitányává nevezte ki. Eger várának egykori hős kapitánya tehát Szamosújvárra került. Új hivatalába az előző vajda, Báthory András iktatta be Kendy Ferenc vajdatársával együtt. Dobó szokott gondosságával nézett körül új munkaterületén. Mindezekelőtt összeíratta a várhoz tartozó uradalom részeit, s megállapította azok várható jövedelmét. Tudni akarta, milyen eszközök felett rendelkezik egy várható török támadás elleni sikeres védekezés előkészítésére. Mert hogy a török Erdélyt nem hagyja harc nélkül Ferdinándnak, abban Dobó egy pillanatig sem kételkedett. Feltételezve természetesen Ferdinánd hathatós segítségét, meg akarta hát szervezni elszánt védekezésre Erdély helyi erőit, s ezért Dobó pár éves szamosújvári tartózkodása alatt a várat felkészítette egy kemény ostromra. (Három évre elegendő élelmiszert halmozott fel.) A török viszonyokat kitűnően ismerő hadvezér sejtelve ezúttal is beigazolódott. Szulejmán egy pillanatig sem gondolt arra, hogy Erdélyt Ferdinánd birtokában hagyja. A háborút kiméletlenül tovább folytatta Ferdinánd ellen, s a Lengyelországban elégedetlenkedő Izabella királynőt felhívta: térjen vissza Erdélybe, hol őt és fiát régi uralmába visszahelyezi. Rövid fegyverszünet után a szultán nyíltan megüzente az erdélyi rendek-

nek, hogy ha nem hozzák vissza János Zsigmondot, Erdélyt kegyetlenül elpusztítja. Dobó most megkettőztette buzgalmát és tevékenységét, s mindent megtett a várható török támadás sikeres elhárítására. De egyedül maradt, mert sem az erdélyiek, sem Ferdinánd nem bíztak már az ellenállás sikerében. Ezért 1556. februárjában a tordai országgyűlés követet küldött Izabellához és fiához, akiket felszólított a visszatérésre. Mikor már majdnem mindenki elfordult Ferdinándtól és a fegyveres ellenállás gondolatától, Dobó akkor is kitartott. A már előbb jól megerősített Szamosújvárra vonult, s bátran várta az ostromot. Ez nem is késett sokáig. Az április 27-én tartott kolozsvári országgyűlés elrendelte, hogy Petrovics Péter, Izabella királynő helytartója azonnal kezdje meg a vár ostromát. Most nemcsak Szamosújvár közvetlen környéke, hanem a szomszédos vármegyék lakói is keservesen szenvedtek a vár közelsége miatt. Az országgyűlés határozata szerint Petrovics helytartó Kolozs, Doboka és Belső-Szolnok vármegyék lakóinak munkaerejét használta fel Szamosújvár ostromának sikeres előkészítésére. Így e lakosokat kényszerítette arra, hogy vársáncokat ássanak és töltést csináljanak, hogy így az ostromlott várat körülvegyék és elzárják a környékkel való minden érintkezéstől. A jól megerősített vár ostromához azonban Petrovicsnak semmiféle eszköze nem volt, ezért Szebenből ágyukat, golyókat és puskaport hozatott. Az országgyűlés tudatában volt a hosszabb ostrom kedvezőtlen következményeinek, mert mielőbbi sikeres ostromra utasította Petrovics helytartót. Ez utóbbi viszont nem sietett, mivel a vár jól meg volt erősítve s azt elhamarkodott, elő nem készített ostrommal nem lehetett bevenni. Dobó ugyan segítségért küldte öcscsét Ferdinándhoz, de közben ugyancsak hősiessen védekezett, akár csak pár évvel ezelőtt Egerben. Az ostrom nagy terheket rótt a környék lakosaira, akiket különféle szolgáltatásokra kényszerítettek. Az erőködés egyelőre hiábavaló volt, pedig Petrovicson kívül Balassa Menyhért is ott buzgolkodott az ostromlók élén. Mikor két hónapi ostrom után a vár még mindig rendületlenül állott, a kolozsvári országgyűlés új határidőt adott Petrovics helytartónak Szamosújvár megszerzésére, de a környékbeli lakosok további erőszakos munkáltatásától eltiltotta. A helytartó tehát újból nekifogott az ostromnak, noha egyre inkább meggyőződött arról, hogy a vár ostrommal csak nagyon hosszú idő múlva foglalható el. Ezért fegyverszüneti tárgyalásokat kezdett Dobó Istvánnal. A vitéz várkapitánynak számot kellett vetnie a helyzettel. Erdély legnagyobb része ekkor már meghódolt Izabellának, akit a szultán támogatott. A török parancsából a két ro-

mán vajda hadai betörték az erdélyi területre Izabella visszajövetelének biztosítására. Ferdinánd ügye már mindenütt veszett ügy volt, híveinek legnagyobb része sietett Izabella előtt meghódolni, Dobó választ nem kapott Ferdinándtól, de a szálldosó hírekből bizonyára tudott következtetni arra, hogy a török támadás továbbfolytatása miatt rettegő „bécsi király” már lemondott Erdélyről. Ezek lehetnek azok az okok, melyek miatt Dobó egyelőre fegyverszüneti megállapodást kötött Petrovics helytartóval. A várat megtartotta Ferdinándnak, de nem akadályozta meg, hogy Izabella és az őt kísérő hadak a vár alatt elvonuljanak Kolozsvár felé. Kolozsváron az erdélyi rendek ünnepélyesen átadták a fejedelemséget Izabellának, mint kiskorú fia gyámjának. Most már egész Erdély az övé volt, kivéve Szamosújvárt, ahol Dobó rendületlenül tartotta Ferdinánd nevében az erősséget. November elején azonban végre megérkezett Ferdinánd utasítása, melynek értelmében Dobó feladta a várat az ostromló hadak vezéreinek: Petrovicsnak és Balassa Menyhértnek. Ezek bizonyos feltételek mellett szabad elvonulást biztosítottak Dobónak. Dobó elindult a Ferdinánd uralma alatt lévő ország rész felé. Azonban személyes ellensége, Perényi Gábor, az elvonulási feltételek állítólagos megszegése miatt csapataival utána rohant és Dobót csekély számú kíséretével körülfogta, felszólítván őt Izabella nevében a visszatérésre. Az eгри hős igaza tudatában vissza is tért. De Kolozsváron vád alá helyezték, és még azon év decemberében családjával együtt Szamosújvárra szállították. Pár hónappal azelőtt még ő volt a vár parancsnoka, — most pedig úgy került vissza mint rab, akit a tőle oly vitézül védelmezett várban börtönbüntetésre ítélve őrizet alatt tartottak. Majdnem egy évig tartott rabsága, melyből állítólag — romantikus körülmények között — szökéssel szabadult ki. Másik feljegyzés szerint azonban Ferdinánd cserélte ki egy fogságban lévő Zápolya-párti családdal.

Az erdélyi országgyűlés Szamosújvárt Dobó kivonulása után Izabellának adta. Ettől kezdve a vár fejedelmi tulajdon lett, ahol a fejedelmek erős őrséget tartottak. Résztint kincstár, résztint börtön céljaira szolgált, de mindenkor egyik alapja volt a fejedelem személyes hatalmának. János Zsigmond és utódai nagyon gyakran tartózkodtak a jó biztonságot adó Szamosújváron, ahonnan rengeteg okelevelet, adományt kelteztek. A vár környéke, de különösen a vár mellett fejlődő Gerla falu állandóan érdekes és országos események színhelye lett. A falu és az uradalom lakóinak élete szorosan hozzákapcsolódott a megerősített vár életéhez. Gerlában, valamint az uradalom többi falvaiban élő lakosok nagy része gyakran súlyos terheket hordozott a

várkapitány parancsából. Ezért ellenszolgáltatásként csakhamar fontos előjogokat kaptak. E jogokat először Báthory Zsigmond fejedelem állapította meg 1590-ben, pontosan meghatározva a vár uradalmaiban élő gyalogpuskások és várőrök jogi helyzetét. A fejedelmi döntés leelőször is névszerint kiveszi őket az adózó közrendűek sorából. Házuk és más örökségük után sem ők, sem utódaik teherrel nem tartoznak. Ezzel szemben kötelességük a fejedelemnek jó karddal és puskával felfegyverkezve szolgálni; hívó szóra odamenni és ott harcolni, ahová őket a fejedelem vagy az ország érdekében küldték. Nem tartoznak a vármegyei hatóságok rendelkezései alá. Csak a fejedelemnek, vagy a fejedelem századosainak kötelesek engedelmessé válni. Veszély idején a szamosújvári várkapitány felszólítására azonnal a várba vonulnak. Gonosztevők üldözésében kötelesek résztvenni. Fegyverzetüket, hadiszolgálatra való felkészültségüket, a századosok ellenőrzik. Ugyancsak ők ítélik meg a kihágásaik felett s általában minden ügyükben. A századosok ítéletét a várkapitányhoz, végső fokon a fejedelemhez lehet megfellebbezni. Csak a nemesekkel való perekben második fórum a vármegye. Birtokaikat a fiú-, vagy leányág örökölheti, ezek hiányában pedig a legközelebbi oldalági rokon. Eladás esetén a birtokot elsősorban más puskásként vehetik meg.

A fejedelmi kiváltságlevél a fenti jogokat 1590-ben 92 gyalogpuskásnak biztosította. E kiváltságokat azonban cegei Wass György szamosújvári kapitány felette sokallotta, s ezért nem akarta tiszteletben tartani. A fejedelem így néhány hónap múlva ismét megújította őket s újból pontosan körülírta a puskásként jogait és kötelességeit. E jogok tiszteletbentartása esetén a jogélvező puskásként és leszármazottaikból kialakulhatott volna egy sajátos katona-nemesség. Azonban sem a vármegyei nemesség, sem a szamosújvári várkapitány nem volt híve egy ilyen új kiváltságos réteg megmaradásának. Ezért a puskásként végeredményben nem sok hasznát látták a részükre biztosított előjogoknak. A várkapitányok és megyei hatóságok gyakran erőszakoskodtak, s a későbbi fejedelmeknek még sokszor meg kellett erősíteniök az említett előjogokat. De minden igyekeztük hiábavaló volt. A Báthory Zsigmond uralkodásával kezdődő bel- és külpolitikai zavarok, valamint a vármegyei nemesség féltékenysége megakadályozták e várhoz tartozó katonanemesek jogi helyzetének megszilárdulását.

Báthory Zsigmond uralma szomorú emlékeket hagyott Szamosújváron és környékén. A fejedelem ugyanis szakított elődei külpolitikájával és Erdély addigi ura, a török császár ellen fordult. Megkez-

dődött egy nagy török-német-magyar háború, melyben az erdélyi fejedelemség a török-ellenes táborhoz csatlakozott. E külpolitikai fordulat rendkívül szomorú következményekkel járt az erdélyi, de különösen a szolnok-dobokamegyei magyarságra nézve. Szamosújvár és vidéke sötét események színtere lett. 1594 nyarán Báthory Zsigmond fejedelem elfogatta az új külpolitikát ellenző erdélyi főurakat, s ezek közül a két legnevezetesebbet, unokatestvérét, Báthory Boldizsárt és Kovacsóczy Farkas kancellárt Szamosújvárra küldte fogóságba. A többiek nagy részét Kolozsváron kivégeztette, s a szamosújvári foglyoknak is ezt a sorsot szánta. A foglyok annyira sejtették ezt, hogy Báthory Boldizsárt felesége elkísérte Szamosújvárra, s ott egy pillanatig sem akart elválni urától. Szeptember 11-én elérkezett a végzetes pillanat. Báthory feleségét csellel eltávolították, arra bízta, hogy ha személyesen keresi fel a fejedelmet és tőle kegyelmet kér, biztosan kegyelmet kap. Mikor az asszony eltávozott, Ravazdy György várkapitány Kerey Albert gyalogsági parancsnokot három emberével beküldte a fogoly Báthory Boldizsárhoz. Ez épen a fejedelemnek írt levelet. A katonák rárohantak. A fogoly főúr mint nagyerejű ember felvette a harcot támadóival. Iszonyú tusa kezdődött a több méter vastagságú falak között. Báthory sokáig küzdött a négy katonával, vére eleredt, szétfreccsent a szoba falán. Végül is a katonák felülkerekedtek, leteperték és kötéllel megfojtották. A nagy műveltségű Kovacsóczyt álmában érte az erőszakos halál; éjjel, alvás közben léptek szobájába, és úgy fojtották meg. Báthory Boldizsár testét öt évvel később kiásták a rögtönzött sírból és Gyulafehérvárra vitték, ahol testvérével, Endrével együtt temették el.

A következő években Szamosújvár ugyancsak nagy szerepet játszott. Zürzavaros, háborús időben jól megerősített vár biztos menedékhely és fontos katonai központ: Szamosújvár pedig ilyen volt. Báthory Zsigmond fejedelem a török ellen indulván, feleségét, Mária Krisztier-nát idehozta, mint ahol leginkább biztonságban volt. A hatalmas bástyák, a 3—5 méter vastag falak mindenkiben bizalmat kelthettek a vár ereje iránt. Hagyomány szerint a várban több titkos folyosó, valamint kifelé vezető rejtett alagút is volt. Ez utóbbi két irányban ágazott el; egyik út Szamosújvár-Németibe, másik pedig a Szamos alatt Széplakra vezetett. A fejedelem nyugodt volt a felől, hogy felesége aránylag a legjobban megerősített és legtovább védhető várban van, mialatt ő Erdélytől távol a törökökkel csatázik. A későbbi események azt bizonyítják, hogy valahányszor a várban elszánt védősereg élén harcratértett várkapitány állott, az erősséget még akkor is tar-

tani lehetett, midőn Erdély többi része idegen kézre került. Sajnos, Dobó távozása után Szamosújvárnak többé nem volt hozzá hasonló vitéz kapitánya. Így a vár gyakran gazdát cserélt aszerint, amint Erdélyt ez vagy az a hatalom kerítette kezébe. 1599-ben Erdélyt Mihály vajda foglalta el. Erre Szamosújvár is meghódolt neki, noha erős őrséggel volt ellátva. A vajda Leca agát nevezte ki várparancsnokká. Az új kapitány bizonyára sokat rabolt és pusztított a vár környékén, mert egy alkalommal a környéken lakó földművesek megtámadták és a várba szorították. Hosszú ideig valóságos zárlatot húztak a vár körül, s ezzel Mihály vajdától bizalmasát éppen akkor szigetelték el, midőn a vajdának legnagyobb szüksége lett volna rá. Az aga később feladta a várat, s ez nemsokára Bastának, Rudolf császárkirály tábornokának birtokába került.

Basta kisebb-nagyobb megszakításokkal négy évig volt úr Erdélyben. Szamosújvárt erős német őrséggel rakta meg, melynek oltalmát gyakran élvezte. Szamosújvári tartózkodása azonban végzetes lett a vár környékének magyar lakosaira. A már 1599-ben megkezdődött pusztítás Basta zsoldosainak féktelen erőszakosságai miatt rémületes arányokat öltött. Basta uralmának vége felé a vár uradalmának 74 falujában összesen már csak tíz nemes és 586 jobbágy maradt életben; tehát egy falunak átlag csak 7—8 lakosa volt. A vár alatti Gerla falu annyira elpusztult, hogy egyetlen lakója sem maradt életben. Érthető tehát a magyarság iszonyú gyűlölete és elemi erejű elkeseredése Basta ellen. Ez a gyűlölet Bocskay István fellépésekor félelmetes arányokban robbant ki, és Basta életét féltve, szélvész gyorsasággal menekült Erdélyből. Így Szamosújvár is csakhamar magyar kézre került, mert Basta menekülése után nemsokára katonái átadták a várat Bocskay István híveinek.

Bocskay István halála és Rákóczi Zsigmond lemondása után Erdély ecsedi Báthory Gábor fejedelem uralma alá került. Az új fejedelem a Báthory-család református — ecsedi — ágából származott, s a Partiumban nagy birtokai, megerősített várai voltak. Valószínűleg ezért nem tekintette lényegesnek magára nézve Szamosújvár birtoklását. Így a várat és uradalmát az 1609-iki Kolozsváron tartott erdélyi országgyűlésen Kendy Istvánnak adományozták, a határozat szerint őseinek a haza érdekében tett szolgálataiért és édesatyjának hazaszeretetéért, melyet „nagy ártatlanul való halálával is” megpecsételt. Első eset Fráter György óta, hogy Szamosújvár magánkézre került, holott addig állandóan fejedelmi vagy királyi vár volt. Kendy a várat alaposan ki akarta használni. E célból a szükségessé vált javításokhoz

tüstént hozzáfogott. Az erősséget nemesekből toborzott lovas és gyalogos katonasággal rakta meg. Katolikus vallású lévén, a várban oltárt építtetett. Jó jövődelmet remélve, a vár alatt új vámot állított fel. Amde minden a várra vonatkozó reménye meghiusult a fejedelem ellen szőtt összeesküvésben való részvétele miatt.

A Kornis—Kendy-féle ú. n. széki összeesküvés a szamosújvári erősségből indult ki Báthory Gábor fejedelem ellen. Az összeesküvést Kornis Boldizsár és testvére, György kezdeményezte személyi és vallási okokból. Céljuk a fejedelem megölése volt. Különféle — eddig még részleteiben ismeretlen — indokok miatt Kornisék mozgalmához Kendy István, Szamosújvár ura is csatlakozott. Az egykorú krónikás szerint az összeesküvők első terve az volt, hogy Kendy a fejedelmet vendégségbe hívja Szamosújvárra, s ott, mikor éjjel lefekszik, válogatott katonákkal megöletik. A tervet 1610 farsangján akarták végrehajtani. A fejedelem ugyanis ez év márciusának végére összehívta a beszercei országgyűlést. Jóval a kitűzött időpont előtt elindult Gyulafehérvárról, s útközben szokása szerint engedett a meghívásoknak, hol itt, hol amott mulatva a vendéglátók kastélyában. Így töltötte 1610 farsangját. Kendy azonban hiába hívta Báthoryt Szamosújvárra, mert a fejedelem Széken megállapodott, s onnan egyenest Besztercére akart menni. Mikor az összeesküvők ezt látták, elhatározták, hogy tervüket Széken próbálják meg végrehajtani. A szamosújvári várkatonák egy válogatott csapatát március 20-án este Székre vezették, s ott alkalmas helyen titokban elrejtették. De a katonák gyanakvását a már napok óta megkezdődött etetés, itatás és a különféle célozgatások már erősen felébresztették. Így az összeesküvők célja idő előtt kitudódott. Mikor ezt ők észrevették, a három főurnak már csak egy gondolata volt: menekülni Szamosújvár felé, mielőtt a felbőszült fejedelem csatlósai utólérhetnék őket. Csak itt, a hatalmas szamosújvári falak között érezhették volna biztonságban magukat. Hármuk közül azonban egyedül Kendy István jutott el a szamosújvári várba, mert a másik kettőt útközben elérték. Kendy néhány órai tartózkodás után egyik hű szolgája kíséretében elhagyta a várat, és Dés felé indult. Szolgája csónakot kerített urának, s ő e csónakkal a Szamoson menekült el az őt fenyegető halálos veszedelem elől. Természetesen a gazdátlan várat csakhamar lefoglalták, Kendy oltárát elrontották, s az újonnan létesített vámot eltörölték. Szamosújvár ismét fejedelmi vár lett.

Mínta a fejedelem figyelmét a nem sikerült széki összeesküvés Szamosújvárra irányította volna: a következő években több oklevelet

adott ki a várhoz tartozó puskások jogainak biztosítása érdekében. Mindenekelőtt megújította az uradalom falvaiban lakó — összesen 108 — puskás előjogait, melyeket 1590-ben Báthory Zsigmond adott volt meg. A régi szabadságot megerősítő oklevél szerint a puskások teljesen adómentesek, de ennek fejében a fejedelem parancsára a puskával és karddal hadakozniok kell. Gyermekük és örökösük kiskorúságuk ideje alatt maguk helyett más katonát állíthatnak. A fejedelem egy másik, ugyancsak ez évből származó adománylevelében a vár mellett épült, de Basta korában teljesen elpusztult falu területéről intézkedett. Az adománylevelben Gerla falu területét örökösen 25 darabont családnak adományozta. Az adománylevelben névszerint felsorolt családfők a következők voltak: Kozák, másképp Barolla György hadnagy, Nagy Zsigmond, Literati István, Kis Miklós, Fekete másképp Bencze István, Szabó másképp Borbély János, Nagy Benedek, Szigety Tamás, Alvinczy Simon, Pap Simon, Oláh János, Horváth Tamás, Székely Mihály, Gáspár János, Csizmadia Mihály, Almásy Mihály, Simon István, Kara István, Szűcs János, Daly Sándor, Literati Mihály, Borbély Farkas és Péter, Borbély Kiss István és Kozák János. E családok együttesen kapták a falu területét; házaik és telkeik egyidejűleg mindenféle adó és közteher fizetése alól felmentést nyertek. Az adományban részesültekre a fuvarozás, postálkodás, harmincad és vámfizetés kötelezettsége sem vonatkozott. Az adományozó fejedelem részletesen megállapította, hogy a faluhoz tartozó szántók és rétek fele a kincstáré marad. A kincstár a bormérés jogát is fenntartotta magának. Ezzel szemben a falu évente háromszori vásártartás jogát kapta. Az adományozottnak háború esetén nem volt kötelességük hadba menni, vagy zsoldost állítani. Ők elsősorban Szamosújvárt tartoztak megvédeni ellenséges támadással szemben. Vezérüket ők maguk választották, s a várkapitánytól függetlenek voltak. Peres ügyeiket saját székükön intézték, de a vesztes fél a kapitányhoz felebbezhetett. A várat szükséghez képest lovas vagy gyalogos szolgálattal kellett védelmezniök. Amikor a fejedelem a várban időzött, kötelességük volt a lakosoknak őt megvendégelniök.

E széleskörű kiváltságok alapján most már valóban megkezdődött a szamosújvári „városka”, a vár mellett fekvő Gerla község városi fejlődése. Néhány évtized múlva a helységet már Gerla *oppidum* néven kezdik emlegetni; ez bizonyítja városias jellegét. Lakói a már említett kiváltságos darabont családokon kívül jobbágyok és adófizetési kötelezettséggel tartozó polgárok voltak. Ez utóbbiak száma azonban kevés lehetett. Minden bizonnyal nem érezték jól magukat a kis

mezővárosban, mert az túlságosan „nemesi” jellegű volt. Már pedig a városok lakosságának többségét általában mindenütt olyan iparosok és kereskedők alkották, akik önkormányzatban éltek, azaz vezetőjüket és bírójukat saját maguk közül választották. Így Szamosújvár vára és Gerla közül továbbra is a vár maradt az első helyen; a fejlődő kis városról nagyon keveset tudunk. Fallal nem vették körül és nevezetesebb építkezésről sem maradt feljegyzés. Ebből bizonyosra vehető, hogy lakóinak többsége mindvégig nemesi jogú darabont és jobbágy volt, mert ha nagyobb jövedelemmel rendelkező iparosok, kereskedők laktak volna benne, akkor a városfejlődés általános menete szerint itt is értékesebb épületeket építenek és fallal veszik körül őket. Mindez azonban nem történt meg, és Gerla az egész XVII. század folyamán mezőváros maradt; éppen ezért egyik krónikásunk még 1657-ben is hitvány falunak nevezi. Mivel Bethlen Gábor uralkodásától kezdve a fenti esztendeig Erdélyben idegen ellenség nem pusztított, világos, hogy az erdélyi fejedelemség legbékésebb korszakában sem volt Gerla mezővárosban nevezetesebb építkezés, mert ez 1657-ben bizonyára feltűnt volna, s akkor a híres országgyűlést is ott tartják meg, nem pedig jobb épület híján egy csűrben. Így a Szamosújvár történetében nevezetes események továbbra is a várhoz kapcsolódnak.

A vár a XVII. század egész folyamán jól megerősített, biztonságos fejedelmi lakhely és börtön minőségében szerepelt. A három nagy fejedelem közül különösen I. és II. Rákóczi György tartózkodott sokat és szívesen Szamosújvár várában. Bethlen Gábor ritkán kereste fel; a várat inkább jó börtönnek tekintette. Ide záratta be tíz évre kancellárját, Pécsy Simont, mivel ez állítólag pénzzel megvesztegette magát.

Bethlen Gábor halála után I. Rákóczi György fejedelem gondos és jó házigazdája volt a várnak. Sokat tartózkodott Szamosújváron. Számbavette a vár előnyeit, fogyatkozásait, látta a többé már el nem odázható javítás és takarítás megoldandó feladatait. Elhatározta, hogy a várat kibővíti, kitararíttatja és használhatóbbá teszi. 1635-ben előterjesztésére a gyulafehérvári országgyűlés rendjei foglalkoztak a szamosújvári várjavítás ügyével. A rendek határozatukban kimondták, hogy a vár átépítésére Hunyad megye kivételével az összes vármegyék különféle szolgáltatásokat adjanak. Minden 12 kapu után 2 embernek kellett szolgálatba állnia négyökrös szekérrel. Felső-Fehérmegye egyik járása a nagy távolság miatt pénzüsszeggel váltotta meg fuvarozási kötelezettségét. A határozat szerint a szászoknak 100 sze-

keret kellett küldeniök. A szekerek hétfőn reggeltől szombat estig fuvaroztak.

E nagy közmunkát Rákóczi György a vár kibővítésére és a vízárók kitaraktására használta fel. A vár északnyugati falát húsz öllel kibővítette és a vár vízárkát kitisztíttatta. A munkálatok nagy részét gyorsan befejezték, de azért a különféle raboknak még 8—10 évig volt mit dolgozniuk a várfalakon és a vízárókban. Ekkor kapta meg a vár azt az alakját, melyet egy 1670-ben megjelent olasz könyv térképe után nagy vonásokban ismerünk. Az említett — Priorato olasz szerzőtől való — térkép szerint a vár 72 m hosszú négyszögből állott. Harmincnégy—ötven méter széles és két méter mély vízzel telt árok vette körül. Három oldalon kettős várfala volt. A belső, tulajdonképeni várfal vastagsága mintegy 3 méter, magassága 9.5 méter volt. A második fal a vár három oldalát vette körül, de ennek vastagsága nem haladta meg a két métert. Így a két fal között hét méternyi széles térség keletkezett, amely ostrom esetén nagyon hasznos lehetőségeket nyújtott a várba menekült lakosoknak. A bástyák közül a délnyugati bástya volt ágyúkkal ellátva, a várfalakon pedig 2—3 soron lörések tátották veszélyes nyílásaikat az ellenség felé. Hogy a ma is meglévő Martinuzzi és Rákóczi épületeket hogyan használták, azt a térképről nem lehet megállapítani. Amint az a hatalmas méretekből megállapítható, a vár minden bizonnyal nem közönséges hadászati értékű volt. A két Rákóczi fejedelem korában értékének megfelelően gondozták és becsülték; II. György is több ízben javíttatta és erősítette. Általában a két Rákóczi fejedelem idejében állandó volt a javítás és gondozás.

A vár fénykora épen erre az időre esik. Az „öreg” fejedelemnek állandóan gondja volt az épületek, falak és felszerelések jókarbantartására. Gyakran maga ellenőrizte a munkálatokat. Sokszor egész családjá hetekig a várban tartózkodott. Ilyenkor különösen elevenné lett a vár és környéke. A várhoz vezető úton futárok vágattak, szegény öltözetű jobbágyok és elökelő lovasok találgatásaitól kísérve. Időnként egy-egy idegen országból való követség érkezése keltett nagy érdeklődést. Bámulták az idegenek ruházatát, fegyvereit, szokásait. Máskor a külső hadjáratra induló erdélyi sereg pihent meg rövid ideig a vár alatt, ahonnan szakadatlanul szállították a sereg táborába a különféle enni és innivalókat. Egyik nap tekintélyes külsejű tanácsurak léptettek át lovaikkal a várárok hídján, mert a fejedelem tanácskozássra, bíraskodásra hívta őket; néhány nap múlva tudták a környéken: ezt vagy amazt elítélték és kivégezték. Néha szomorú csoportot

kísértek a fejedelmi darabontok a vár felé: foglyok voltak, akik börtönük felé közeledtek. A járókelők találgatták, vajjon kik lehetnek? A fejedelem érkezését rendszerint hetekkel azelőtt megtudta a környék. Ilyenkor ugyanis nagy sürgés-forgás volt az egész megyében. Nagy szekereken szállították a különféle élelmiszert a fejedelem és kísérete számára. A várórség gyakorlatozott, a várparancsnok ellenőrizte a várat, a századosok a darabontokat. A panaszosok készülődtek a fejedelem elé; szegény és gazdag, jobbágy és nemesúr, szabadok és rabok egyaránt nagy izgalomban voltak. A fejedelem megérkezése után gyakran megvalósította a reávaró kérelmezők és panaszosok reményeit; adományleveleket adott ki, peres ügyekben döntött, jutalmazott és dicsért. Épen ezért örültek a fejedelem jelenlétének, s bizonyára nem egyedüli eset volt, hogy az „Önagysága” érkezésére és az ezzel kapcsolatos tennivalókra vonatkozó írás hátára a főispán ráírta: „igen jó ez, hogy idén is érhetjük, illendő is”.

Szamosújvár hatalmas falai alul indult el II. Rákóczi György az 1657-i hadjáratára Lengyelország ellen. Mint egykor Báthory Zsigmond mítsem törődve a török és a német császár egyöntetűen határozott ellenkezésével, ő is vakmerő ugrást tett a külpolitikában. Báthory Zsigmondhoz hasonlóan családját szintén Szamosújváron hagyta. Ez még szerencse volt ránézve, mert mikor külpolitikai vállalkozása a legszörnyűbb kudarccal végződött, s a felbőszült lengyelek hazánkba törtek, Szamosújváron biztonságban volt a fejedelem felesége és kis fia. A fejedelem az egész erdélyi hadsereget elvesztette Lengyelországban. Több mint húszezer erdélyi magyart fogtak el a tatárok Kemény János fővezérrel együtt. Rákóczi csekély kísérettel tudott csak átvergődni a határokon Erdélybe, melynek magyarsága ekkor már rettegett az elkövetkező komor eseményektől. Borzasztó csapás volt, hogy az erdélyi magyarság színe-java a tatárok fogságába került, de még nagyobb veszedelmet rejtett magában Erdély védtelen volta. A hadsereg odaveszett, az országot nem volt ki védje, a prédaéhes, kegyetlen tatársereg pedig már készülődött Erdély meghorolására. Ezek és ezek gondoltak átkozódva Rákóczira, aki nagyravágásában nem elégedett meg a békés, gazdag Erdély trónjával, hanem lengyel király akart lenni. Az események végzetszerű alakulásától letört fejedelem Erdélybe érkezve, egyenesen odament, ahonnan elindult volt, t. i. Szamosújvárra. Érezte ugyanis az ellene napról-napra növekvő elkeseredést, és ezzel szemben biztosítani akarta magát. Legnagyobb biztonságot pedig a jól megerősített szamosújvári várban neki engedelmeskedő várkatonák között érzett. 1657. augusztus

17-én érkezett ide, s kis megszakítással egy egész hónapot töltött a hatalmas várfalak között. Itt tartották meg a drámai eseményekben bővelkedő szeptemberi országgyűlést, melyet a fejedelem eredetileg Désre hívott össze, de épen a rendek várható ingerültsége miatt tett át a biztonságosabb Szamosújvárra.

A meghívott rendek szeptember elsején kezdtek gyülekezni. Egy részük Désen szállt meg, onnan mentek át később Szamosújvárra. Itt mindenekelőtt elhatározták, hogy a vár alatti Gerlában tartják meg a gyűlést, mert így szabadon beszélhetnek, míg a várban a fejedelem katonáinak árnyékában nincs meg a szabad szó és tanácskozás lehetősége. Az országgyűlés színhelye egy nagy csűr volt, melyben padokat helyeztek el. A csűrben mindenkinek rangjához és állásához illő helyet jelöltek ki. Megjelentek a meghívott főurak, tanácsosok, ítélmesterek, a vármegyék, székely és szász székek, valamint a városok képviselői. Az országgyűlés elnöke Barcsay Ákos volt, aki a fejedelem lengyelországi kalandozása alatt többet magával Erdély helytartói tisztjét viselte. A fejedelem teljesen megbízott benne. Mikor az ülést megnyitották, és régi szokás szerint a fejedelem üdvözlésére Zólyomi Miklóst felküldötték a várba, megindító jelenet játszódott le. Zólyomi néhány vele szembejövő régi ismerőssel találkozott, akikre csak egy futó pillantást vetett, s azzal sietett tovább. Az újonnan jöttek egyenesen a csűr felé tartottak. Midőn a csűrben ülésező rendek meglátták a közeledőket, azonnal felugráltak és Barcsay elnökkel élükön könnyes szemmel köszöntötték őket. Volt okuk a sírásra, mert gondolatban már ezeket is elveszetteknek tekintették a többi, tatár fogságba került erdélyiekkel együtt. Az újonnan jöttek élén Bethlen János és ennek titkára, Petricsevich Horváth Kozma haladt, akik az erdélyi hadsereg azon csapattestét vezették, mely Krakkót szállotta volt meg, s így elkerülte a tatár fogságot. „Ha láttál valaha szomorú gyülekezetet — írja e találkozásról Petricsevics — a volt ez, mivel ott láthattad volna, hogy a sírás és zokogás miatt a rendszerént folyni szokott szók félben hagyattattanak és jó ideig hallgatásban volt az egész gyülekezet, ki apját, ki fiát, ki bátyját, ki öccsét, ki barátját, ki rokonát, ki felebarátját, ki szolgáját, ki hazáját, ki nemzetét... emlegetvén. Úgy, hogy nem volt senki abban a gyülekezetben, akinek a sírásra elegendő materiája nem lett volna.”

A szomorú gyülekezet első gondolata természetesen arra irányult: ki felelős a rettentő csapásért? Az első felelős a fejedelem volt, de az betegségével mentve magát a várban maradt, és nem is ment ki a gyülesező rendek közé. Ekkor a figyelem a tanácsosokra terelődött.

A gyűlés követelte a fejedelemtől, adja ki azokat, akik őt a lengyel hadjáratra buzdították. De ez a követelés csakhamar tárgytalan lett, mert kiderült, hogy az egyetlen Haller Gáboron kívül a többi fejedelmi tanácsos mind egyetértett az ifjú fejedelemmel. Köztük elsősorban maga az országgyűlés elnöke, Barcsay Ákos. Ezek ellen nem lehetett eljárni; erre a gyűlésezők dühe ismét a fejedelem ellen fordult. Követelték, hogy adja ki Bethlen Gábor hagyatékát, nyitassa meg ecsedi, pataki és munkácsi tárházait, adja el Sárkányt és Kercet a szászoknak, s az így begyűlt összeget fordítsa a tatárok rabságába került magyarok kiváltására. A követelések rendkívüli komolyságát növelte a fogságba került férfiak hozzátartozóinak az országgyűlés helyén való megjelenése. Mintegy hatszáz gyászruhás úriasszony érkezett meg a faluba, ahol hangosan könyörögtek férjeik, fiaik és testvéreik kiszabadításáért. Az erdélyi történelem eme példátlan eseménye még jobban feltűzelte a kedélyeket II. Rákóczi György ellen. Az asszonyok nem maradtak meg a kérésnél: sírtak, átkozódtak, zúgolódtak a fejedelem ellen. Ez egyelőre időt akart nyerni, s ezért bőven ígért mindent, bízta a kérelmezőket, kilátásba helyezte a követelések teljesítését. „Ha csak egy öltöző köntösbe maradunk is — válaszolta volna állítólag a követelésekre — de az ő kegyelmek javáért mindent kiadunk.” Ígérete azonban rossz-hiszemű volt; magában a rendeket bolondoknak, kívánságaikat bolond kívánságoknak nevezte. Pedig a foglyok mélységből való kiáltása külön követek útján is elhangzott Szamosújváron. Az erdélyi hadsereg vezére, Kemény János, aki a többiekkel együtt szintén rabságba került, Ráduly László nevű szolgáját egy tatár kíséretében még augusztus 6-án útnak indította Rákóczihoz. A követ most Szamosújváron adta át ura könyörgő levelét, melynek írója kérte a fejedelmet és a rendeket, keressenek módot a rabok kiváltására. A Krim-félszigetre hurcolt magyarok tízezeinek jajszava volt a levél, melyet a rabkísérő tatár jelenléte, és fenyegető szavai komoran hitelesítettek. Mindhiába. A fejedelem csak biztatással küldte vissza őket. Ugyanakkor érkezett Szamosújvárra a tatár kán főrangú követe is, aki színlag a rabok kiváltásáról tárgyalt, valójában az elhurcolt előkelőbbek vagyoni állapotát akarta kipuhatolni. A rendek egy követet a kánhoz indítottak a rabok ügyében való tárgyalás megindítására. Mikor azonban a kiváltás részletes megbeszélésére került a sor, kiderült az, amit az előzményekből egyesek már sejtettek, hogy t. i. a fejedelem nem akar a rabokért követelt sarc fizetésében résztvenni. Erre kitört a felháborodás. A legtöbben most már a fejedelem lemondását köve-

telték. De Rákóczinak eszeágában sem volt lemondani. Bethlen János Szamosújvár-Németiben külön gyűlést tartott s ott arról beszéltek, hogy a fejedelmet el kell fogni, szükség esetén hirtelen rohanják meg. Ám ezt a tervet nem lehetett végrehajtani, mert Rákóczi Szamosújvár falai között biztonságban volt. Hetekig tartó üléselés, huzavona után a rendek végre belátták, hogy a sarcot csak mindenki hozzájárulásával lehet összeszedni. Eszerint is hozták meg határozatukat, megállapítván: ki mennyit fizessen. A hosszú szamosújvári tanácskozás végeredményben kétségkívül aláírta II. Rákóczi György fejedelem további uralkodásának alapjait. Az óriási családi birtokokkal rendelkező, dúsgazdag fejedelem olyan önzést tanúsított, amelyet a rendek annál kevésbé feledhettek el, mivel csakhamar megérkezett a szultán, a tatár kán, a budai és temesvári basa parancsa Rákóczi letételére. A fejedelem azonban nem akart lemondani. A várak a kezében voltak, pénzzel katonákat fogadhatott, s ugyancsak pénzzel remélte a törökök ellenszenvét lecsillapítani. De a helyzetet tévesen ítélte meg. A török ragaszkodott trónfosztásához, s mikor Rákóczi nem akart e parancsnak engedelmessé válni, rászabadította a tatár és török csapatokat Erdélyre. Ismét visszatért ilyenformán Basta szörnyűséges világa. A megrémült erdélyi rendek most már más fejedelmet választottak Rákóczi helyett. Három esztendő alatt három fejedelemválasztás történt az országban. A új fejedelmek egyikét — Barcsay Ákost — a török, másikat — Kemény Jánost — a német támogatta. Közben pedig még Rákóczi is küzdött a trónért. A nagy zűrzavarban török, tatár, német csapatok törtek az országba, melynek lakóit egymással versenyezve pusztították. A Szamos-folyó vidékén a magyar falvakban végzetes pusztítások történtek. Gerla oppidum lakói közül csak azok maradtak életben, akik idejében bemenekültek Szamosújvárba. A környék sok falujából ekkor pusztult el véglegesen a magyarság. Gerla lakói között 1664. előtt nem volt román nevű; Apafi uralma alatt jelennek meg a meggyérült magyar puskások között a román puskások.

Szamosújvár és környéke e végzetes években — 1658—1664 között — egymás ellen hadakozó fejedelmek, magyar, török, tatár és német hadak felvonulásának szomorú színtere lett. A vár 1658—59-ben hol Rákóczi György, hol Barcsay Ákos kezében volt. Ez utóbbi gyakran és hosszasan tartózkodott itt. Mikor Kemény Jánost fejedelemmé választották, Barcsay hívei a várat csakhamar átadták neki. Kemény német parancsnokot helyezett a várba, melyet azonnal elláttak mindennel, ami ostrom esetén a sikeres védelemhez szükségesnek

látszott. Ettől kezdve öt éven keresztül német parancsnok alatt a Kemény Jánost támogató Lipót császár-király német és magyar katonái voltak a várban. A német uralmat keservesen megsínylette a környék magyar lakossága. A törökök ugyanis azonnal Kemény ellen fordultak, és vele szemben Apafi Mihályt választották meg fejedelmeknek. Így Szamosújvár bevételeire több ostromot indítottak, mikor is az ostromlók rettentően pusztították a környéket. Ostrommal azonban a várat sem Apafi katonái, sem a török seregek, sem a török-magyar egyesült hadak nem tudták bevenni. Mikor pedig az ostromot abbahagyva elvonultak, a német várőrség csapatai kezdték meg a rendszeres fosztogató kirándulásaikat a környék életben maradt lakosai közé. Apafi ugyan megparancsolta a vár uradalmi falvaiban élő puszkások századosának, hogy a vidéket védje meg a németek zsarolásaitól, de a parancsot a számban nagyon megfogyatkozott puszkások nemigen tudták teljesíteni. Nagyobb seregbe lett volna szükség a vár körülzárása érdekében, mivel csak a kiéheztetés módszerével sikerülhetett az erősség elfoglalása. A németek azonban ezt a lehetőséget is megelőzték. A Beszterce-vidéki szászokkal megegyeztek, s azok jó pénzért bőven szállítottak élelmiszert a várbelieknek. Így a vár csak a vasvári békekötés után, 1665-ben került Apafi kezébe, mikor is a németek Szamosújvárból kivonultak.

Apafi uralkodása alatt a vár és uradalmának jelentősége az előbbi korszakhoz képest lényegesen csökkent. Az 1665-től 1687-ig terjedő békés korszakban Szamosújvár hadifontossága háttérbe szorult. A várral és épületeivel keveset törődtek, a szükséges javításokat is elmulasztották. Ennek egyik oka kétségtelenül a várhoz tartozó uradalom jövedelmének csökkenése volt. A XVII. század elején az uradalom még 74 faluból állott. A falvak száma azonban évtizedről évtizedre csökkent. Bethlen Gábor halála után a rövid ideig uralkodó Brandenburgi Katalin a várhoz tartozó falvak közül sokat eladományozott. Később, főleg Apafi alatt, a török szultántól követelt adót legtöbbször úgy biztosították, hogy a szamosújvári uradalom falvait eladogatták. Az 1701-ben készült kimutatás szerint az egykor oly nagy-kiterjedésű uradalomhoz már csak 10 falu tartozott, de ezek sem egészen, mert sok határrészüket más birtokokhoz csatolták. Az uradalom földjein ekkor mindössze 195 gazda élt, kik közül 64 kézzel teljesített robotot. A kimutatásból megállapíthatóan az uradalom jövedelme olyan kevés volt, hogy abból a várat régi fényében és erejében fenntartani többé már nem lehetett.

Természetesen a régi gazdasági helyzet megváltozván, a várhoz szolgálattal tartozó puskások helyzete és lehetőségeik is gyökeresen megváltoztak. A fejedelem és a tanács kevés hasznát látva a várnak, nem sokat törődött a puskásokkal. A vármegyei nemesség viszont mindig féltékenyen nézte e kiváltságos versenytársat. Most a zavaros időket ki akarta használni a puskások egyes előjogainak megnyirbálására. Az országgyűlésen panaszt tettek a puskások ellen, állítólag elkövetett sokféle törvénytelenégeik miatt, s kérték a megyei bíróság hatáskörének rájuk való kiterjesztését. A rendek helyet adtak a kérésnek és a puskásokat régi kiváltságukkal ellentétben kötelezték arra, hogy idézés esetén más nemesekhez hasonlóan jelenjenek meg a megye székhelyén. A puskások azonban ezt az 1669-i országgyűlési határozatot nem tartották magukra nézve kötelezőnek, amiért is tíz év múlva egy másik országgyűlési határozat ismét elrendelte a megjelenési kötelezettséget. A nemesek és puskások egyenetlenkedése hosszú ideig tartott az uradalom falvaiban is. Egyes birtokok határai felett veszekedve olyan nagy egyenetlenséget idéztek elő, hogy két országgyűlés is foglalkozott annak elsimításával. Hét év leforgása alatt három országgyűlési bizottság ment ki az uradalomba a sok hátrárvita, egyenetlenség végleges elintézése érdekében. A puskások helyzete azonban kétségtelenül tovább romlott, mert a vár megvédése szempontjából nem volt már többé olyan szükség rájuk, mint a Rákóczi-korszakban.

A vár Apafi uralma alatt leginkább mint politikai börtön volt jelentős. Ide zárták be a tragikus sorsú Béli Pál feleségét, a meszse földön híres szépségű Vitéz Zsuzsánnát gyermekeivel és mindazokkal együtt, akik — mint pl. Lázár István, Csíkszék főkapitánya — a Béli mozgalmában való részvétel gyanújába estek. A hosszú fogságban sínylő, meghatóan bájos nagyasszony emlékét Jókai is megörökítette „Török világ Magyarországon” című regényében. Az előkelő úriasszony egykor ragyogó orcája megsápadt, haja megőszült a véget érni nem akaró fogságban. Kilenc év múlva itt, Szamosújváron a halál megváltotta méltatlan sorsától. Rabtársai közül Lázár István ugyancsak itt lelte halálát.

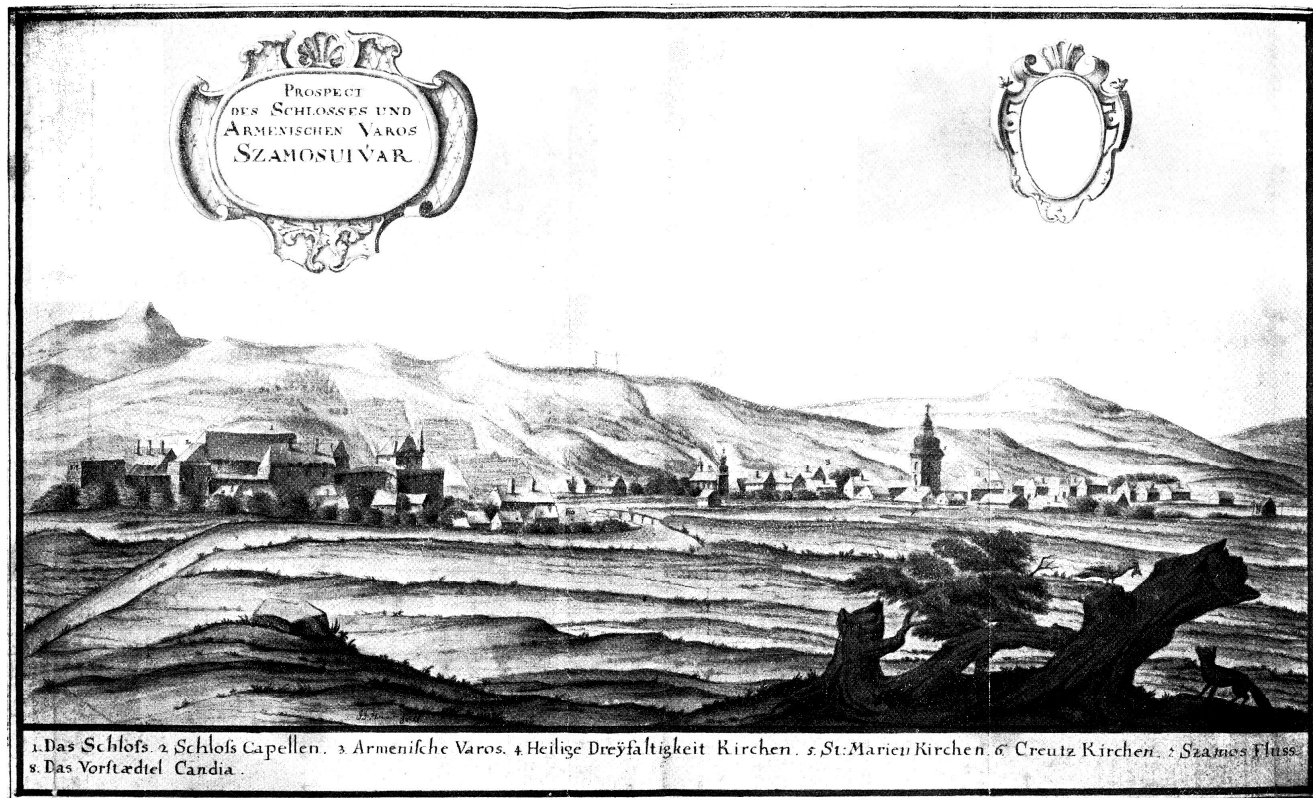
Szamosújvár történetében — mint egész Erdély történetében — forduló pontot jelentett az önálló erdélyi fejedelemség megszüntetése. Ez ténylegesen már 1687-ben bekövetkezett, midőn Apafi Mihály fejedelem kénytelen volt elfogadni az ú. n. balászfalvi szerződést. A szerződés értelmében Szamosújvárba német katonaságot szállásoltak be, s ettől kezdve II. Rákóczi Ferenc rövid uralmát leszámítva, a Rákó-

ciaiak egykori kedves erőssége mintegy száz évig állandóan a németek kezében volt. Lotharingiai Károly, Caraffa és más hadvezérek a várat mindannyian fontos katonai jelentőségűnek nyilvánították, s ennek következtében az országgyűlésnek vállalnia kellett jókarban tartását. A javítások, felszerelés, stb. költségeit most már a kamara viselte, hiszen a várnak már nem volt jelentős jövedelme a még megmaradt uradalom birtokaiból. I. Lipót a puskások szolgálatára tovább is számított, s ezért őket 1700-ban összes addigi kiváltságaikban megerősítette.

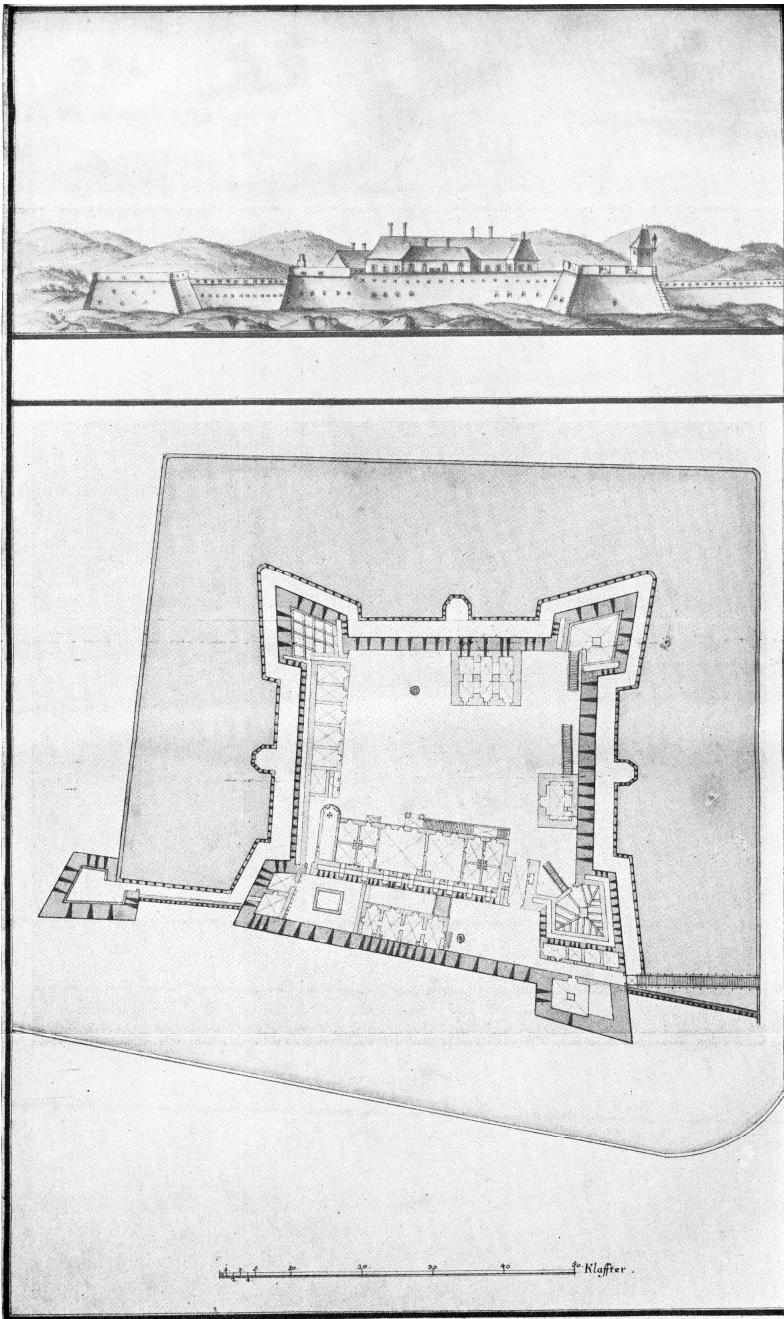
A századforduló az egykori Gerla mezőváros helyzetében is gyökeres változást jelentett. Ekkor telepedtek meg itt az Apafi Mihály fejedelemtől Erdélybe hívott örmények. Az örmény településsel indult meg az a fejlődés, mely végeredményben a mai Szamosújvár kialakulására vezetett.

Az örmények Apafi Mihály fejedelem hívására 1672-ben jelentek meg Erdélyben. Foglalkozásukra nézve túlnyomóan kereskedők és iparosok voltak. Csoportjaik több helyen telepedtek le; egy részük Csík-megyében, előkelő vezetőségük Besztercén kapott helyet. Szamosújváron eleinte kevesen voltak; a körülmények alakulása következtében nemsokára mégis itt épült fel az „Örményváros”. I. Lipót beleegyezésével az örmények egy csoportja 1700-ban megvásárolta a szamosújvári vártól délre eső részt, Gerla falu helyét város-építés céljára. A vételárat a kincstárnak részletekben törlesztették, s Mária Terézia uralkodása alatt az utolsó részletet is kifizették.

A város felépítése mintegy 15 évig tartott. Az alapkövét 1700-ban tették le, nem sokkal a várostelek megvásárlása után. Az építkezések tervét egy Rómából hívott örmény mérnök készítette. Mire azonban az építkezések egy része elkészült, Erdélyben is megkezdődött a II. Rákóczi Ferenc-féle szabadságharc. Így a város további kiépülése az egymással hadakozó ellenséges csapatok miatt minden bizonnyal szünetelt. A szabadságharc hírére Rabutin osztrák tábornok azonnal elrendelte a szamosújvári vár megerősítését. Azonban mielőtt ez megtörténhetett volna, 1703. őszén már bekövetkezett az első összeütközés Szamosújvár közelében. Ez alkalommal Ilosvay Imre kuruc ezredes 2000 főnyi válogatott lovasával a Bethlen Sámuel vezetése alatt felvonult vármegyei nemesség hadait megverte, s ezzel a megyét Rákóczi számára megszerezte. A vár azonban német kézen maradt, mert még úgy, külön erősítés nélkül is, képes volt hosszabb ellenállásra. Rákóczi hadai azonban kiéheztetéssel puhították meg az őrséget, mely 1705. nyarán tényleg feladta a várat. De a vár még egy

A szamosújvári vár és a város látképe 1736 tájáról

A szamosújvári vár képe és alaprajza 1736 tájáról

évig sem maradt Rákóczi kezében. A németek nemsokára visszafog-lalták, s ettől fogva mindvégig meg is tartották. Összecsapások, had-vonulatok még később is előfordultak, de ezek már csak a vár mel-lett megkezdett építést hátráltatták.

A városépítés a szatmári béke utáni években új lendületet vett. E lendülethez nagyban hozzájárult az eredetileg Besztercén letelepe-dett örmény lakosság átköltözése. A besztercei szászok Apafi korában belenyugodtak az örmények letelepedésébe, akik Besztercén külön városrészt építettek maguknak. Ám az örmények letelepülésük után olyan virágzó ipart és kereskedelmet kezdtek űzni, hogy veszélyeztették a szászok érdekeit. A szászok világosan látták és érezték az örmények mozgékony versenyének a szász gazdasági helyzetre nézve nem ép-pen közömbös következményeit. Ezért elhatározták, hogy valamiképen megszabadulnak versenytársaiktól. A szatmári béke után megszilár-dult Habsburg-uralom katonáiban biztos támaszt érezve, 1712-ben megrohanták az örményeket. De ezek résen voltak és a támadást visszaverték. Erre a városi tanács határozatot hozott, melyben — be-tegség ürügye alatt — az örményeket kitiltotta a városból. A rende-let szerint 24 órán belül el kellett hagyniok a várost. Nem lehetett ellenkezni, és így a mintegy kilencven örmény család kihurcolkodikva az ellenségessé lett szász városból, Szamosújvárra költözött. Ez volt a szamosújvári épülő város lakosságának zöme; számukat később a Gyergyószentmiklósról és máshonnan beköltözők növelték. A város építésének befejezését megakadályozta a tatárok 1717-i betörése. Ek-kor ugyanis az osztrák-török háború alkalmával egy vakmerő tatár csapat betört a határon, és Szolnok-Doboka megye nagy részét végig-pusztította. A város lakosai és a környék nemesei a tatárok elől a várba menekültek, ahol még mindig jó menedékhelyet találtak. Ez volt a vár utolsó, ilyen természetű szolgálata. A tatárok e betörése után többé nem került sor ilyenfajta menekülésre, s a vár erődítmény jellegét a század folyamán mindinkább elveszítette.

Amilyen mértékben csökkent a vár jelentősége, olyan mértékben növekedett a mellette épült új városé. Ez hamar kiheverte a tatár-pusztítást. Két év mulva, 1719-ben már teljesen készen állott, fallal körülvéve és három kapuval ellátva. A kapukon örök állottak. Az aránylagosan nagyobb biztonságban a városka házai most már gyor-san szaporodtak. 1720-ban 148 ház volt, 1721-ben 156, 1727-ben 193, 1735-ben 219. A házak számának növekedése az örmény lakosok egyre virágzóbb anyagi helyzetéből következett. Az örmény iparosok, szaty-tyán- és kordovánkészítők, de különösen a kereskedők nagy forgal-

mat bonyolítottak le. Többségüket a kereskedők képezték, akiknek száma pl. 1727-ben 60 volt, míg a különféle iparosok alig érték el a fenti létszám felét. Az örményeken kívül a városban néhány magyar nemesi család tagjai, szegény magyarok, továbbá a román görög katolikus püspökség számban lassan növekvő hívei laktak.

A város örmény lakosainak ebben az időben két főbb nehézséggel kellett küzdeniök. Egyik a szamosújvári görög-katolikus román püspök hatalmaskodása, másik pedig az örmények jogait ünnepélyesen összefoglaló királyi oklevél hiánya volt. III. Károly császár- király ugyanis 1717-ben a szamosújvári vár uradalmát az akkor szervezett görög-katolikus román püspökségnek adományozta. A püspök az örményeket csakhamar zaklatni és háborgatni kezdte. Minél több anyagi előnyt szeretett volna magának biztosítani az uradalom birtoklásából, s erre volt is lehetősége, mert a város területe egykor szerves részét képezte az uradalomnak. Az örmények panaszkodtak fűnek-fának, de a végén megtalálták az orvoslás lehetőségét. A királyi kamarához fordultak védelemért. A kamara tényleg közbelépett, és a püspököt az örmények háborgatásától eltiltotta. Az örmények azonban ennél többet akartak. Azt szerették volna, ha az uradalmat valamiképpen ők szerzik meg, és így végleg megszabadulnak a görög-katolikus román püspök erőszakoskodásától. Mozgalmat indítottak hát, hogy a kamara adja nekik zálogba az uradalmat. A mozgalom tíz év múlva, 1736-ban vezetett eredményre. Ebben az évben III. Károly 100.000 forintért 90 évre bérbeadta az örményeknek az egész uradalmat a hozzája tartozó darabontokkal együtt. A görög-katolikus román püspökség Balázsfalván kapván birtokot, Szamosújvárról elköltözött és ezzel az örmények egyik forró óhajtása teljesült. Most már urak voltak annál is inkább, mert időközben a király oklevelet adott ki az örmények jogairól. Ez az oklevél szabályozta hosszú időn keresztül a város és az örmények jogi helyzetét.

A királyi oklevél szerint a város *Armenopolis*, azaz *Armenierstadt*, illetőleg magyarul *Örményváros* nevet visel. További örmény letelepedés megengedhető a város tanácsának felelőssége mellett. Polgári ügyekben az erdélyi főkormányshé, gazdasági ügyekben pedig a kamara intézkedik. A görög-katolikus román papsághoz hasonlóan az örmények is az erdélyi német főparancsnokság védelme alá tartoznak. Minden hét csütörtök napján heti, évenként háromszor három-három napos országos vásárt tarthatnak, bort és húst szabadon mérhetnek. A város élén a tanács áll, melynek tagjait — egy bírót, 12 eskütet és egy jegyzőt — a polgárok maguk közül választják. A polgárok

mindenféle peres ügyei első fokon e tanács hatásköre alá tartoznak. A családok tíz forint adót fizetnek. Az oklevélben biztosított kiváltság szerint a város teljesen mentes a földesúri hatalomtól. Nem köteles katonaságot befogadni és előfogatot adni, csak a legnagyobb szükség esetén. A város örmény polgárai egész Erdélyben szabadon kereskedhetnek, de vámmentességet nem élvezhetnek. Értékesebb holmijuk megőrzésére a szamosújvári várban helyet kapnak. A városban katolikus templomot építhetnek, papot és segédzemélyzetet választhatnak és azok eltartásáról gondoskodhatnak; a pap az erdélyi római-katolikus, latin szertartású egyháznak legyen alárendelve.

Szamosújvár címere

A fenti jogokat meghatározó királyi oklevél az 1728-i nagyszombati országgyűlésen történt ünnepélyes kihirdetése után az „Örményváros” fejlődése még nagyobb lendületet vett. Már az oklevél kihirdetésének évében a gerlai és kérii puskások földjeit is a város birtokállományához csatolták. A város örmény kereskedőinek tevékenysége évről-évre nagyobb területre terjedt ki. Egyénenként azonban nem lévén nemes emberek, gyakran különféle követeléseket kellett teljesíteniök. Éveken keresztül feszült viszonyban éltek a német várparancsnokkal. Az országgyűlés ugyanis elrendelte a vár falainak, épületeinek kijavítását, kerítéssel való ellátását és a várak kiásatását. E célra bizonyos összeget is utaltak ki. A pénz azonban nem volt elég a szükséges javításokra, melyek 1734-től 1739-ig tartottak. Ekkor a várparancsnok szelid „nyomással” kényszerítette az örmény lakosságot a munkálatok elvégzésére. Csak az árok kiásása közel 3000 forintba került; ennek fejében a kamara később 1400 forintnyi ösz-

szeget elengedett a város zálogösszegéből. Az örmények erélyesen követelték az egész összeget, de azt nem kapták meg. Emiatt nem igen alakulhatott ki egyetértés a város és a vár között. Lobkovicz herceg minden bizonnyal ezért parancsolta meg 1740-ben a várparancsnoknak, hogy az örménységgel egyetértsen. A parancsnak volt foganatja, mert új egyenetlenség többé nem történt s a század vége felé megszűnt a vár katonai jellege.

A város ellenben egyenletesen fejlődött tovább. A bérbevett uradalom egyes falvait albérletbe adta, a többiekben pedig maga gazdálkodott. 1752-ben megvásárolta közvetlen a vár mellett levő Kandia nevű települést, mely addig a várnagyok igazgatása alatt állott. Így tehát mind a kereskedők, mind a város gyarapodott gazdagságban. A gazdasági gyarapodással együtt járt a város közjogi helyzetének fokozatos elismerése és tekintélyének érezhető növekedése is. Ebből a tényből következett a város szabadalmainak ismételt megerősítése; Mária Terézia uralkodása alatt ez több ízben megtörtént. Bizonyára azért volt szükség erre, mivel a város örményeinek biztosított kiváltságok ellen az országgyűlésen némelyek tiltakoztak. Az örmények virágzó anyagi helyzete azonban nemcsak irigyeket, hanem barátokat is szerzett az Örményvárosnak. A barátok közbeléptek s ennek folyamánaképpen 1759-ben, a nagyszebeni országgyűlésen Szamosújvár a szabad királyi városok közé emelkedett. Ellentmondás ez alkalommal is volt, de ezt éppen úgy visszavonatták, mint két év múlva a kiváltságok ellen elhangzottat. II. József erdélyi utazása alkalmával Szamosújvárt is meglátogatta. Bizonyára ekkor fordultak hozzá azzal a kéréssel, melynek alapján a császár 1786-ban új oklevélben foglalta össze a város jogait. A császár az új oklevél szerint mindenekelőtt szabad királyi várossá emelte Szamosújvárt, hetenkint két, évenként négy országos vásár tartását engedélyezte, s a várost pallosjoggal (ius gladii) ruházta fel. Ám az erdélyi rendek II. József elleni haragjukban az 1791-i országgyűlésen nem ismerték el a kiváltságlevelet. Így a császári oklevélben foglalt jogokat Szamosújvár csak 1838-ban tudta elismertetni, mikor a város új szabadalomlevelet nyert, s köve-
tei az országgyűlésen is megjelentek.

Ekkorra a város már magyar jellegű volt. Örmény lakosai lassan-lassan elmagyarosodtak s az örményeken kívül sok magyar fajú ember élt közöttük. A tekintélyesebb örmény családok már a XVIII. század folyamán magyar nemességet szereztek. Nevezetesebbek voltak a Bocsánczy, Gorové, Hankovics, Govrik, Jakabfy, Karácsonyi, Korbuly, Isekucz, Lászlófy, Markovics, Novák, Pattantus, Placsin-

tár, Simay, Szarukán, Verzár, Rácz, stb. családok. Maga a város is egyre jobban beleilleszkedett a magyar élet körülményeibe. 1770-ben a magyar nyelvvelő társaság céljaira 3440 forintot adományozott. 1800-tól kezdve jegyzőkönyveit csak magyar nyelven vezettette. 1805-ben 1000 forintot adott a kolozsvári nemzeti színház felépítésére. A város magyar lakosainak száma folyton növekedett, ami ugyancsak hozzájárult a magyar jelleg előtérbe nyomulásához. 1750-ben még 429 örmény családra csak 20 magyar család esett, száz év múlva 2299 örmény mellett már 681 magyar lakott és ugyanannyi román. Ettől kezdve az örmények száma fokozatosan csökkent, a magyaroké és románoké pedig emelkedett.

A tulajdonképeni vár a XVIII. század végéig elsősorban katonai jellegű erősség volt. Ekkor a főkormányzók felterjesztésére II. József utasítást adott, hogy tartományi börtönné szervezzék át. Ez 1786-ban meg is történt. Az új börtönt 1787. augusztus 18-án adták át a polgári hatóságnak Belső-Szolnok vármegye főfelügyelete alatt. Eleinte 82 fegyencet zártak az évszázados falak közé, később ez a szám egyre emelkedett. Szigorú felügyelet ritkán zavarta a rabok életét. 1806. októberében 20 rab szökött meg, a 30-as évek folyamán pedig a rabok a börtönben pénzt hamisítottak. A vár külsejét ijesztően elhanyagolták. A sáncokon marhák legeltek, a vár vízárkában pedig víz helyett a „levegőt bűdösséggel megvesztegető mocsarak” voltak.

A helyzet az 1830-as évek végén változott meg. Ekkor nevezték ki várnagynak Galgói Rácz Pétert. Ez tevékeny, képzeletdús ember volt. A vár árkat teljesen kiszárította és szép kertté alakította át, ahová sétatér hiányában örömmel járt a szamosújvári úri közönség. A vár külső részét fallal vették körül, mészárszéket és őrházat építettek elejébe. Az abszolutizmus alatt a kormány nagy börtönépületet emelt, s ezzel a férőhelyek számát nagyon megszorította. 1860-ban már 967 fegyenc volt a modernizált börtönben. Itt fejezte be szomorú életét az Alföld híres rablókirálya, Rózsa Sándor, a ponyvák hőse.

A világháború egy virágzó városka életébe szült bele 1914-ben. Szamosújvár ekkor már egyike volt hazánk legcsinosabb és legrendezettebb városainak. Kövezett utcákkal, polgári fiú- és leányiskolával, VIII osztályos gimnáziumával, gyönyörű örménykatolikus templommal, római katolikus és református egyházközséggel, görög-katolikus román püspökséggel, görög-katolikus papnevelő és tanítóképzővel méltán tekintetett a vármegye egyik nevezetességének. A huszonkét éves román uralom alatt nem sok változás történt a városban. Mindössze annyi, hogy a román vezetés igyekezett elválasztani az örmény-

séget a magyarságtól. A román törekvés részben sikerrel járt, mert az 1930-as népszámláláskor az örmények nagy része örmény nemzeti-ségűnek vallotta magát. Anyanyelvük és műveltségük azonban magyar lévén, lélekben továbbra is magyarérmények maradtak. Ezért a visszatérést magyarokhoz illő örömmel fogadták. Azóta is megkülönböztetett figyelemben részesülnek. A magyar városvezetés tekintettel volt a városépítő ősök érdemeire és a mai város ügyeinek irányításában is döntő szerepet juttatott az örményeknek. A városi tanács 30 tagja közül 22 örmény, noha az örmény-katolikusok létszáma alig éri el a 400-at, a római katolikusok és reformátusok létszáma pedig 3000 körül jár. Hasonlóan megkülönböztetett figyelem érvényesül az örmény-katolikus egyház városi támogatásában is. A 400 lelket magábanfoglaló jómódú örmény-katolikus egyház a várostól évi 21.000 pengő segélyt kap, a nagyobb létszámú római katolikus és református magyar egyházak pedig 1.200-at. A városvezetés tehát itt is különös tekintettel van az örményekre, akik békében és biztonságban élhetnek a szép Szamosújváron. Ápolják hagyományaikat, rendezik történetükre vonatkozó emlékeiket a szép és gazdag örmény-múzeumban. Ha szép üzleteiket, a pompás örmény székesegyházat, az örménytöbbségű városi tanácsot és a jómódról tanuskodó örmény házakat nézzük, Szamosújvár ma is örménynek látszik. De a város lakosságának túlnyomó többsége az örmény-katolikusok létszámát sokszorososan felülmúló arányban magyar. A Főtérről keleti irányban vezető szép utca végén pedig, hatalmas térségen, nagy fehér falkerítés mögött évszázados épületek állanak: a Martinuzzi és Rákóczi épületek, nagy méreteikkel, elhanyagolt állapotban. Ezernyi dicsőséges és megindító emléket lehellnek a multból a jelenbe. Hirdetik a magyar építő akaratot, a helytállást és a sajátos magyar tragikumot: mert íme a vendégszerető magyar ősöktől behívottak ápolják nemzeti hagyományaikat, múzeumban gyűjtik össze emlékeiket, — a magyarok pedig megfélekednek az évszázadokkal dacoló várépületek történetéről. Pedig önmagát becsüli meg az a nép, amelyik vallja és gyakorolja az „Emlékezzünk régiekről!” mély értelmű tanítását.

BIRÓ SÁNDOR

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szabó T. Attila (szerk.): Szolnok-Doboka magyarsága